

6. INTEGROVANÝ MODEL TYPOLOGIE NOVÝCH NÁBOŽENSKÝCH HNUTÍ

V předchozích kapitolách jsme se pokusili charakterizovat a analyzovat nejčastější klasifikační modely aplikované na fenomén nových náboženských hnutí a poukázat při tom na jejich největší problémy a nedostatky. I přes uvedené výtky je zřejmé, že klasifikace a typologie jsou a budou důležitým nástrojem pro vědeckou práci se zkoumanou realitou, náboženskou realitu nevyjímaje. Je ovšem třeba, abychom je chápali pouze jako metodologický nástroj, který nám umožňuje snadnou a rychlou orientaci v problému, na jehož řešení se právě soustředíme. V této kapitole bychom rádi na základě některých výše uvedených postřehů takovýto metodologický nástroj představili. V žádném případě nám nepůjde o universální typologii náboženských skupin s nárokem na vyčerpávající charakteristiku. Naším cílem je spíše předvést alternativní variantu k výše uvedeným metodologickým přístupům, a to takovou variantu, která bude schopna zohledňovat jak sociologická hlediska, jež bere v úvahu typologie založená na dichotomii sekta-církev, tak širší sociokulturní hlediska, k nimž přihlížejí některé genealogické typologie. V každém případě ale půjde o klasifikaci, která je určena pouze pro fenomén nových náboženských hnutí s tím, že je aplikovatelná do konkrétních sociokulturních systémů.

Tím možná porušíme jednu z platných zásad vytváření klasifikačních systémů, které si nárokují platnost bez ohledu na sociokulturní danosti, ale zároveň se tím vyvarujeme některých zjednodušení. Rádi bychom také dodali, že naše snaha o vytvoření takto založené klasifikace není v žádném případě spojena s představou nových náboženských hnutí jako jakéhosi specifického fenoménu, na něž nelze aplikovat stávající přístupy a který si kvůli své specifčnosti zaslouží „zvláštní“ zacházení. Naopak, nová náboženská hnutí pro nás znamenají především vhodnou možnost poukázat výhody kontextuálního výzkumu náboženství, který si je vědom nejen relativity zkoumaného jevu, ale i relativity pozic, z nichž je tento jev zkoumán. Proto se může stát, že při aplikaci našeho modelu v jiných sociokulturních podmínkách budou patřit některé zkoumané skupiny do odlišných typologických kategorií, než do jakých patří v našem sociokulturním kontextu.

6.1. SOCIÁLNÍ KONFORMITA, KULTURNÍ INTEGRACE A NOVÁ NÁBOŽENSKÁ HNUTÍ

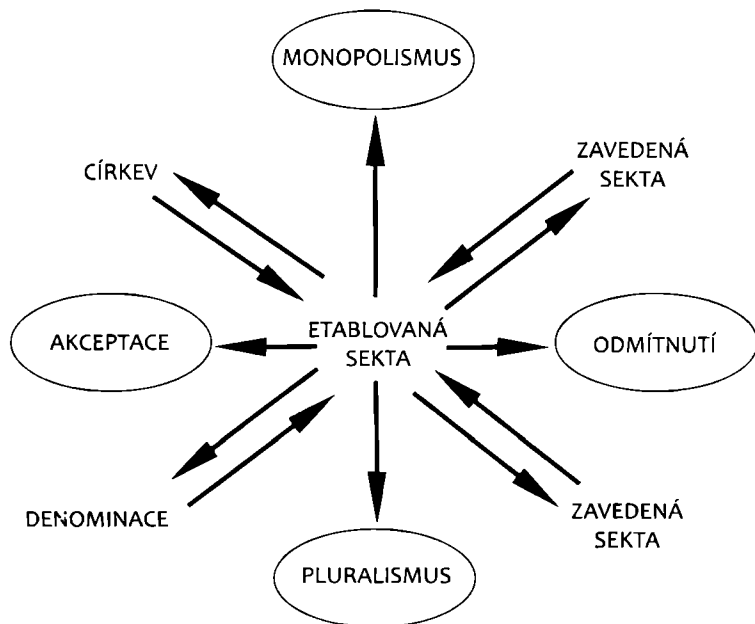
Od vydání studie *A Critical Appraisal of Church-Sect Typology*³¹² Bentona Johnsona se mnozí autoři snažili etablovat typologii na základě neo-weberovských analýz, které by zohledňovaly sociální kontext existence náboženských skupin. V případě Johnsona šlo o implementaci klasifikační distinkce založené na Weberově koncepci dvou významných typů náboženských postav, kterými jsou etický prorok a prorok exemplární.³¹³ Na jejím základě vytvořil Johnson klasifikaci založenou na jednom obecném hledisku, jímž je vztah náboženské skupiny k sociálnímu okolí, v němž existuje. Na tento přístup, jak bylo již výše uvedeno, úzce navazovali mnozí autoři počínaje Bryanem Willsonem a konče Royem Wallisem.

Velmi zajímavým pokusem, který rovněž vychází z Johnsonova pojetí „přijetí/odmítnutí sociálního okolí“ jako jediného hlediska, kolem něhož se mohou soustřeďovat další empirické distinkce, je typologický model Williama Swatose. Swatos se ovšem na rozdíl od Johnsona pokusil vytvořit model, který by byl s to integrovat historické diference do základu sociálních struktur a kulturních systémů. Díky této integraci by bylo možné podle Swatose propojit mikro i makrosociologická hlediska a především zohlednit, že různé systémy produkují různé styly odpovědí. Swatos proto doplnil Johnsonovu dichotomii přijetí/odmítnutí o hledisko sociokulturní polarity monopolismus/pluralismus.³¹⁴ Podle Swatose totiž právě přirozenost sociokulturních systémů vytváří vzorce přijetí a odmítnutí. Výsledkem Swatosovy úvahy je model rozlišující pět základních typů náboženských skupin – církev, denominaci, etablovanou sektu, dynamickou sektu a zavedenou sektu. Každá z těchto skupin je vymezena kombinací obou výše uvedených faktorů.

312—Johnson, B., *A Critical Appraisal of Church-Sect Typology*, in: *American Sociological Review* 22/1957, s. 88–92.

313—Srov. Weber, M., Prorok, in: Weber, M., *Sociologie náboženství...*, s. 172–175.

314—Toto hledisko do značné míry vychází z Bergerova a Luckmannova konceptu „sociální organizace určené k udržování světa“. Srov. Berger, P., *The Sacred Canopy...*, s. 29–51.

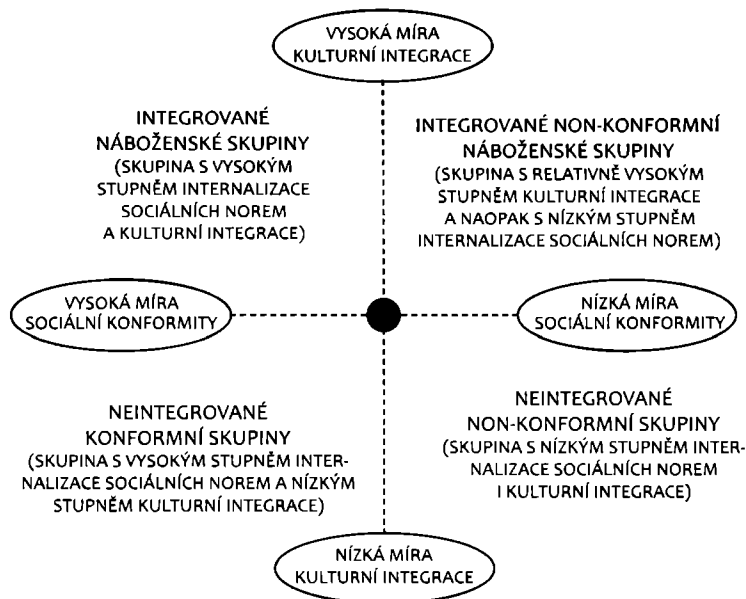
Swatosův model je inspirativní především s ohledem na možnosti, které skýtá při jeho formální aplikaci na fenomén nových náboženských skupin. Na rozdíl od Swatose se však domníváme, že historické diference je možné zohlednit aplikací jednoho hlediska, kterým je míra konformity dané náboženské skupiny. Jde o hledisko navazující na Johnsonova východiska zohledňující především vztah k sociálnímu okolí a zároveň umožňující vnímat kulturní a ideové vazby.

Konformitu chápeme jako způsob jednání, které usiluje kulturně a sociálně předepsaným způsobem o dosažení kulturně a sociálně legitimních cílů. Tento způsob chování není proto pouhou akceptací sociální, případně kulturní skutečnosti, ale je spojen s internalizací hlavních sociálních a kulturních prvků a v některých případech dokonce s plnou identifikací s těmito prvky.

Vzhledem k tomu, že považujeme za nutné rozlišovat mezi internalizací sociálních norem, která následně určuje míru napětí s okolní společností, a internalizací kulturních a náboženského millieu, budeme obě formy internalizace pojmově odlišovat. Pro první z nich navrhujeme pou-

žívat standardní výraz sociální konformita, pro druhou pak výraz kulturní integrace.

OBRÁZEK 10: INTEGROVANÝ MODEL NÁBOŽENSKÝCH SKUPIN

Aplikaci hledisek sociální konformity a kulturní integrace získáme čtyři základní typy náboženských skupin – *integrované náboženské skupiny*, *integrované non-konformní náboženské skupiny*, *neintegrované konformní skupiny* a *neintegrované non-konformní skupiny*.

6.1.1 INTEGROVANÉ NÁBOŽENSKÉ SKUPINY

První typ tvoří integrované náboženské skupiny. Jde o skupiny, které se vědomě hlásí k domácí náboženské tradici a za významný faktor vlastní identity přijímají domácí kulturní vzorce a symboly. Je pro ně proto charakteristická vysoká míra identifikace se svým kulturním okolím a zároveň relativně vysoký stupeň napětí vůči náboženským skupinám, které jsou odvozované z jiné náboženské tradice.

Vedle kulturní integrace je pro tyto náboženské skupiny typická také vysoká míra internalizace sociálních norem svého okolí. Jedním z vý-

znamných důvodů je snaha předejít konfliktu. Kriticky jsou proto těmito skupinami vnímány všechny tendence narušující sociální kohezi a tradiční sociální strukturu dané společnosti, což se může často projevat sklony k tradicionalismu, konzervatismu a fundamentalismu. Jejich bezprostředním cílem je fungující společnost s velkým vlivem náboženství založená na tradičních hodnotách.

Jako příklad integrované náboženské skupiny bychom mohli uvést hnutí *Promise Keepers* (PK) založené v USA v roce 1990 Billem McCartneym. Členové této skupiny navazující na americký protestantismus jsou přesvědčeni, že současné církve jsou příliš feminizované, a proto požadují, aby byla obnovena tradiční mužská dominance a to jak jednotlivých církvích, tak v domácnostech. Kromě tohoto požadavku se mezi další nároky PK objevuje závazek „duchovní, morální, etické a sexuální čistoty“. Dále pak chápání sňatku jako posvátného vztahu mezi mužem a ženou založeného na lásce a biblických hodnotách, ale také prosazování „biblické jednoty“ pomocí překonávání rasových a denominačních bariér.

PK je tedy skupinou, která se nejen vědomě hlásí k domácí náboženské tradici (americký protestantismus), ale také se považuje za skupinu chránící tradiční hodnoty a bojující proti rozpadu společnosti. Ostré výhrady má především vůči jevům, které považuje za cizorodé a škodlivé prvky (feminismus, emancipace žen, homosexualita).

Jedním z možných projevů snahy o zachování stávajícího řádu je společenský a politický aktivismus, který se může projevit buď přímou podporou některého z existujících politických proudů, nebo organizováním veřejných vystoupení, demonstrací apod. Nejde tedy v žádném případě o vnitřně uzavřené skupiny s tendencí k izolacionismu.

6.1.2 INTEGROVANÉ NON-KONFORMNÍ NÁBOŽENSKÉ SKUPINY

Druhý typ sdílí s předchozím vědomou identifikaci s domácí náboženskou tradicí a s ní spojenými kulturními vzorci. Rozdíl spočívá ve vnímání společenského kontextu, který je jako takový chápán negativně. Kritika vůči sociálnímu okolí není ojedinělým jevem a není vedena pouze vůči některým, negativně chápaným skutečnostem, ale je mířena proti samotné podstatě okolní společnosti. Ta je jako celek vnímána jako odporující náboženským předpisům, případně je považována za výsledek odpadlivosti. Reforma společnosti či některých jejích částí není možná. Přijatelná je pouze změna celé společnosti. Tato změna musí být samozřejmě provede-

na s ohledem na požadavky vyplývající z dané náboženské tradice a jejím faktickým vykonavatelem má být náboženská skupina sama.

Samotná náboženská skupina je často chápána jako anticipace zásadní transformace společnosti a světa. Odrazem této sebereflexe je důraz na vysokou míru identifikace se skupinou a požadavek na co možná největší distanci vůči okolní společnosti. Na jedinci je proto požadováno, aby se plně podřídil normám skupiny a především je integroval do všech podstatných složek své existence. I díky tomu mají integrované non-konformní náboženské skupiny tendenci k vytváření izolovaných komunit, které vytvářejí lepší podmínky pro splnění výše uvedených požadavků.

Poměrně častým projevem, který vyplývá z požadavku změny celé společnosti, je také milenarismus. Ten nemusí být chápán pouze nábožensky. Spíše naopak je spojován s představou faktické změny společenského a politického řádu.³¹⁵

Příkladem náboženských skupin, které bychom mohli zařadit mezi integrované non-konformní náboženské skupiny, jsou *Náboženská společnost Svědkové Jehovovi*, *Boží děti* či *Církev sjednocení*.

3.3.3 NEINTEGROVANÉ NON-KONFORMNÍ NÁBOŽENSKÉ SKUPINY

Třetí typ představují náboženské skupiny, které zaujímají kritický postoj jak vůči okolní společnosti a s ní spojenému politickému systému, tak vůči převažující domácí náboženské tradici. Ta je těmito skupinami chápána jako nepravdivá či falešná. V některých případech je pak přímo spojována s negativní podobou kritizované společnosti. Změna negativního stavu společnosti je stejně jako u předchozího typu spojována s náboženskou reformou. V tomto případě je však náboženská reforma vázána na přijetí nového náboženského systému, který je v daném kulturním kontextu cizí. Není přitom nutné, aby nabízený náboženský systém byl výsledkem kulturního importu. Stejně tak může jít i o výsledek synkretismu či o úplný novotvar.

315—Výše uvedené rysy v některých ohledech připomínají charakteristiky, které Roy Wallis přisuzuje novým náboženským hnutím odmítajícím svět. I když námi uváděná typologická skupina sdílí s Wallisovým typem mnohé společné znaky, není možné obě skupiny zaměňovat. Důvodem je především to, že Wallis nepovažuje za nutné rozlišovat ta hnutí, která se vymezují nejen proti stávajícímu společenskému řádu, ale i proti převažující náboženské tradici, a hnutí, která se kriticky staví pouze proti okolní společnosti.

Do jisté míry se tento typ překrývá se Starkovým pojetím kultu, podle něhož je kult kolektivní entitou založenou na fundamentálním ukončení vztahů s domácí náboženskou tradicí.³¹⁶ Oproti tomuto klasickému pojetí, na které navazují i další (G. Nelson, A. Eister), však existence neintegrováných non-konformních skupin nepředpokládá žádné okultní milieu (Stark) či potřebu mystické, psychické nebo extatické zkušenosti (Nelson). Hlavním znakem je jednoznačně velká míra sociální a kulturní tenze.

Mezi neintegrované non-konformní náboženské skupiny můžeme zahrnout například hnutí *ISKCON*, *Sluneční řád* či *Nebeskou bránu*.

3.3.4 NEINTEGROVANÉ KONFORMNÍ NÁBOŽENSKÉ SKUPINY

Poslední typ tvoří neintegrované konformní náboženské skupiny představující kulturně inovativní náboženské novotvary se zřetelnou tendencí internalizovat hlavní normy fungování hostitelské společnosti. Jejich cílem není radikální společenská a politická změna spojená s přijetím nové formy náboženství, ale spíše vylepšení stávajícího společenského systému. Ten není chápán jako od podstaty špatný a zkažený, nýbrž jako nedostatečně rozvinutý. Jeho rozvoj může být chápán buď jako rozvoj jednotlivců, nebo jako rozvoj celé společnosti daný implementací některých nových přístupů či pravidel.

V prvním případě jde často postoj, s nímž se můžeme setkat u tzv. hnutí lidských potenci (*Transcendentální meditace, scientologie*). Tyto skupiny nepovažují okolní společnost za nenapravitelně zkaženou a nespravedlivou. Zdroj utrpení a neštěstí spojují s neschopností konkrétního jedince využít svých schopností. Neobvyklé u této varianty není ani tendence nevnímat se jako náboženství, ale spíše jako technika umožňující rozvoj lidské osobnosti (*Transcendentální meditace, Silvova metoda*).

Druhý případ reprezentují skupiny jako například hnutí *Bahá'í*. Tyto náboženské skupiny si jasně uvědomují svůj cizí původ, ale zároveň se považují za skupiny, které nejsou v přímém rozporu s hlavními společenskými normami. Ty jsou velmi často chápány jako univerzálně platné skutečnosti podléhající postupným inovacím. Případná společenská změna proto není spojována s radikální proměnou společnosti, ale především s přijetím nových pohledů (např. holismu) či principů (např. integrace vědy a náboženství).

316—Stark, R. & Bainbridge, W. S., *A Theory of Religion...*, s. 179.

Výše uvedený pokus o typologii založené na hledisku sociální a kulturní internalizace je možné brát jako další z příspěvků k diskusi na téma sociologicky založených klasifikací nových náboženských skupin. Jde podobně jako v případě Wallisovy typologie elementárních forem náboženského života či Anthonyho a Robbinsovy monisticko/dualistické typologie o alternativu ke klasickým typologiím založeným na pojmech církev a sekta. Zároveň jde také o pokus zahrnout do hlavních klasifikačních hledisek vazbu na domácí náboženskou tradici, které může v mnoha případech výrazně změnit postavení a chápání jednotlivých náboženských skupin a ve svém důsledku i jejich podobu, učení a strukturu.